

Nábělková, Mira

"Keby vám delala čeština potíže, jenom, oné, žeknete..." : slovenčina a čeština v literárním spolužití

In: *Česká a slovenská slavistika na počátku 21. století : (stav - metodologie - mezinárodní souvislosti)*. Pospíšil, Ivo (editor); Zelenka, Miloš (editor); Zelenková, Anna (editor). 1. vyd. Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2005, pp. 147-162

ISBN 80-210-3898-5

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/133399>

Access Date: 06. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

„Keby vám delala čeština potíže, jenom, oné, žeknete...” Slovenčina a čeština v literárnom spolužití

MIRA NÁBĚLKOVÁ (PRAHA – BRATISLAVA)

Fragment z poviedky slovenského autora Benjamína Škrekra *Spomínala* s tematizáciou češtiny ako „iného/nie svojho” jazykového kódu môže slúžiť ako vstup do problematiky funkcií a foriem využitia češtiny v slovenskej próze rozličných období. Pravda, v danom úryvku ide o využitie slovensko-českej hybridnej, „nie celkom českej”, navyše slovenskou grafikou zachytenej jazykovej formy na charakterizáciu literárnej postavy (povedzme o literárne stvárnenie „českoslovenčiny“¹), čo predstavuje len jednu z možností bohatého a mnohorakého uplatnenia češtiny v slovenskej literatúre. Akokoľvek, prítomnosť českých fragmentov v mnohých dielach slovenských autorov okrem iného potvrdzuje skutočnosť, že čeština „veľké ťažkosti nerobí“. Otázke češtiny ako výrazového prostriedku v slovenskej literatúre nebola dosiaľ venovaná sústredenejšia pozornosť – pritom sa ako pozoruhodný fenomén vyplývajúci zo vzťahov slovenčiny a češtiny v ich historických väzbách aj v súčasnom kontakte do pozornosti priam ponúka.

Ak sa v súčasnosti v teoretickej literárnovednej aj lingvistickej reflexii venuje v porovnaní s predchádzajúcimi obdobiami zvýšená pozornosť inojazyčným prvkom v literárnom diele, možno v tom vidieť priemet celkového vzrastu záujmu o rozličné stránky jazykových kontaktov v bežnej

¹ Pojem „českoslovenčina“ sa ako „prirodzená kategória“ v bežnej komunikácii v súčasnosti objavuje u niektorých slovenských aj českých používateľov jazyka na označenie individuálnych zmiešaných česko-slovenských či slovensko-českých prejavov, pričom miera zastúpenia jedného či druhého štruktúrneho kódu býva pri takomto označení rozličná. Pravda, pri „českoslovenčine“ ide pojem, ktorý sa v histórii česko-slovenských jazykových vzťahov a ich laickej či odbornej reflexie vynáral opakovane a diferencovane. Jeho súčasné uplatnenie je u mnohých používateľov jazyka aj týmto faktom blokované a na pomenovanie zmiešaných komunikačných kódov využívajú iné označenia (slovenská čeština, česká slovenčina a pod.; bližšie Nábělková – Sloboda, 2005; Nábělková, v tlači a).

komunikácii, o otázku dvoj- a viacjazyčnosti v súčasnom svete, no vo vzťahu k umeleckým textom aj o prirodzenú reflexiu súčasného umeleckého kánonu, v ktorom sa multilingválnosť v rámci rozmanitých „kódových hier“ frekventovane stáva jedným z prvkov umeleckého vyjadrenia (porov. napr. Hoffmannová, 1992). Hoci sa tento princíp výraznejšie, resp. v nových funkciách aktivizuje v postmodernej próze, viacjazyčnosť, jazyková heterogénnosť sa v rozličných podobách pri výstavbe umeleckého diela využívala aj v minulosti – dnes sa však pozornosť na ňu výraznejšie obracia.

V českom prostredí sa viacjazyčnosť textov stala v posledných rokoch predmetom viacerých lingvistických aj literárnovedných analýz, jednotlivé štúdie prinášajú analýzu viacjazyčných textov autorov rozličných období (napr. Macurová, 1999; Macurová – Mareš, 1996; Mareš, 2000 a i.); výsledky širšie koncipovaného výskumu opreté o vypracovanie pojmového aparátu na uchopenie rozmanitosti foriem a funkcií viacjazyčnosti v dielach rozličných autorov nachádzajú odraz v monografickom spracovaní (Mareš, 2003). Otázka česko-slovenských heterogénnych textov sa vynára so zameraním na tvorbu (korešpondenciu) Boženy Němcovej, okrajovo sa slovenčina ako textový komponent spomína aj pri iných autoroch – napr. J. Deml, J. Škvorecký, J. Křesadlo, V. Kremlička (mohli by sme doplniť povedzme Švandrlíkovu „terazkovskú českoslovenčinu“). Literárne stvárnenie či odraz jazykov v kontakte sa uvedenými autormi nevyčerpáva (najmä ak by sme aj šli hlbšie „do dejín“), česko-slovenská dvojijazyčnosť však v českej literatúre nezaberá také miesto ako slovensko-česká na slovenskej strane a aj teoretická reflexia sa orientuje skôr na texty, v ktorých čeština koexistuje s inými jazykmi, pričom špecifické postavenie zaujíma otázka česko-nemeckej dvojijazyčnosti. Jestvujúca asymetria kultúrno-historických, literárnych a jazykových česko-slovenských vzťahov predstavuje rozdielne „vstupné podmienky“ aj pre literárne využitie druhého jazyka – a v konečnom dôsledku prináša v slovenskom literárnom prostredí uplatnenie češtiny v rozmanitejších funkciách a rozsahu, než v opačnom smere.

Viacjazyčnosť v slovenskej próze sa ukazuje ako teoreticky, lingvistickejšie menej rozpracovaná téma, hoci realizácia umeleckých textov rozličných autorov a období poskytuje dostatok pozoruhodného materiálu. Otázka citátových českých prvkov v slovenských textoch rozličného druhu sa otvára napr. v prácach J. Horeckého (1992, 1995) a K. Buzássyovej (1993, 1995), celkovo je však šírka a mnohorakosť prejavov sledovanej dvojijazyčnosti v slovenskej umeleckej próze, aj istá vývinová dynamika foriem a funkcií uplatnenia češtiny v slovenských textoch nezmapovaná

(novšie napr. Nábělková, 2005). Rozmanito a frekventovane sa pritom ako výrazový aj kompozičný prvok objavuje v tvorbe mnohých slovenských prozaikov – patria k nim M. Urban, D. Tatarka, V. Šikula, R. Sloboda, D. Mitana, P. Vilikovský, M. Bútorá, P. Hruz, I. Kadlečík, J. Johanides, M. Zimková, P. Pišťanek, A. Ferko, I. Kolenič, I. Otčenáš, M. Šimečka, B. Škreko, M. Vadas, T. Horváth, V. Balla, M. E. Matkin, J. Kuniak a i.

Slovensko-českú dvojjazyčnosť možno vnímať ako súčasť širšie videnej problematiky – ako jeden z prejavov viacjazyčnosti v slovenskej próze, keď u rozličných autorov vstupujú do hry rozličné jazyky. V takto nasmerovanom pohľade sa potom zreteľne ukazujú aj jej „apriórne dané” špecifiká vyplývajúce na jednej strane z blízkej príbuznosti slovenčiny a češtiny, na druhej strane z fungovania slovenčiny a češtiny v dlhodobom a rozmanito diferencovanom kontakte, z ktorého vyplýva, že čeština v slovenskom prostredí predstavuje frekventovaný a zrozumiteľný kód nevyžadujúci v rovine autor – čitateľ využitie špecifických „komunikačných” stratégií ako napr. vnútrotextový preklad či uprednostnenie len evokácie češtiny pomocou jednotlivých prostriedkov pred využitím rozsiahlejších českých fragmentov v texte (jednotlivé postupy porov. Mareš, 2003²). Široké uplatnenie češtiny v slovenských textoch vystupuje ako prejav predpokladu, že adresát (slovenský čitateľ) fragmentom v češtine prirodzene rozumie, čeština sa v porovnaní s inými jazykmi v slovenskom prostredí špecificky správa v rámci protikladu svojej („naše”) – cudzie. Blízka príbuznosť a kontaktovosť češtiny tak dáva slovenským autorom odlišné možnosti jej literárneho využitia než pri iných, „cudzích” jazykoch, do hry však vstupujú aj ďalšie faktory. Osobitosť slovensko-českých jazykových a literárnych vzťahov s prirodzeným percepčným (v individuálnych prípadoch nezriedka aj aktívnym/produkčným) bilingvizmom, zahŕňajúca okrem iného aj literárnu prepojenosť, mnohoraké väzby medziliterárneho spoločenstva, zo slovenskej strany v širokom rozsahu individuálnu napojenosť na český kultúrny kontext, popri začleňovaní českých fragmentov do bázovo slovenského textu v súčasnosti okrajovo prináša aj širšie prejavy autorského vnímania češtiny ako literárne využiteľného alternatívneho, „samostatne nosného” esteticky funkčného kódu.

² Pri sledovaní foriem a funkcií viacjazyčnosti v umeleckom diele, ako ich nachádzame u P. Mareša (2003), je zrejme, že možnosti využitia češtiny v kontakte so slovenčinou sa ukladajú na škále od rozsiahleho exponovania českého textu (napr. v úplnosti české repliky českých postáv) cez jej evokáciu až po elimináciu, niektoré z funkcií „iného kódu“ však vzhľadom na prirodzenú zrozumiteľnosť na rozdiel od iných jazykov čeština v slovenskom texte plniť nemôže.

Rámčovo možno povedať, že čeština v slovenskej próze rozličných období vystupuje

- ako prostriedok jazykovej charakterizácie postáv (od signalizácie ich „českosti“, t. j. vo funkcii etnického zaraďovania, po češtinu slovenských postáv prichádzajúcich do kontaktu s českým svetom, zahŕňajúcu aj rozmanité hybridné formy miešania slovenčiny a češtiny literárne využité s rozličným cieľom),
- v pláne autora/rozprávača v podobe rozličných citátov odkazujúcich k rozmanitým sféram českého kultúrneho prostredia (aj k sféram sprostredkúvaným češtinou vo forme prekladu), k sféram fungovania češtiny v slovenskom prostredí (aj k špecifickejšej, „z hĺbky dejín“ prichádzajúcej hybridnej česko-slovenskej jazykovej forme, bibličtine, porov. Nábělková 2002a,b) až po autorské využitie češtiny na širokej ploche vlastného textu objavujúce sa ako základný kód, v ktorom je literárny text realizovaný (mám na mysli niektoré prózy Mareka Vadasa a najmä Tomáša Horvátha, s rozličným pomerom vlastnej „produkcie“ textu v češtine a „reprodukcie“ vo zväčša nesignalizovanom intertextuálnom prepojení, resp. koexistenciu slovenčiny a češtiny u Petra Pišťanka v románe *Rivers of Babylon 3*, kde je asi tretina textu napísaná po česky).

Ak sa u niektorých autorov možno stretnúť s niektorou (jednou) z naznačených foriem uplatnenia češtiny, u iných nachádzame v rozličných textoch prejavy uplatnenia rozličných postupov, resp. aj v rámci jedného textu kombinovanie viacerých foriem s rozličnými funkciami.

„Českoslovenčina“ v slovenskom literárnom texte

Zmiešaný slovensko-český či česko-slovenský komunikačný kód, využitý primárne na charakteristiku postáv, predstavuje jednu z foriem uplatnenia češtiny (resp. českých prvkov) v slovenskej literatúre. Literatúra, napr. v prózach M. Zimkovej, v tomto smere dávnejšie zachytila a uchováva štylizáciu slovensko-českého jazykového javu, na ktorého prejavy v živej rečovej praxi sa výskumná lingvistická pozornosť zamerala podstatne neskôr. Akokoľvek nemožno stotožňovať literárne stvárnenie s „realitou“, v prózach niektorých slovenských autorov sa „českoslovenčina“ objavuje pri istých typoch postáv ako typický prejav jazykového kontaktu v prostrediach, ktoré reálne mali či majú zvýšenú potenciú zmiešané idiolekty produkovať.

Ďalší text ponúka prístup pri niekoľkých prózach využívajúcich štylizáciu tohto typu prehovoru postáv – u M. Zimkovej vystupuje zmiešaný komunikačný kód východoslovenských robotníkov pracujúcich v ostravskom prostredí, u B. Škrekra a V. Klimáčka vojenská českoslovenčina ako typický produkt armádneho spolužitia, u D. Mitanu českoslovenčina (reálne či fiktívne) odkazuje k vysokoškolskému prostrediu.³

Milka Zimková: Clivota

V poviedke Milky Zimkovej *Clivota* (Pásla kone na betóne, 1980) prichádza k na základe inzerátu k hrdinke v zastúpení za nápadníka „Jožka zo Stropkova“ kamarát, ktorý rovnako ako on pracuje v Ostrave. Jeho rečový prejav, ktorého bázu by sme podobne ako v prípade iných Zimkovej východoslovenských postáv mohli situovať niekam do polohy východoslovenského subštandardu (nesystematická prítomnosť viacerých typických nárečových prvkov), obsahuje mnohé zreteľne české lexikálne prvky rozličného charakteru – nielen zo sféry reálií, pri ktorých sa opisované zážitky spájajú s ostravským prostredím (*sňatek, hut*), ale aj inú bežnú lexiku „vplietanú“ do slovenskej bázy (*doopravdy, pak, ať, takový, lhal, druží, barokovou vesnici*), pričom alternácia štruktúrnych kódov, a teda „zmiešanost“ komunikačného kódu sa objavuje aj na úrovni slova, v hláskových

³ Lingvistická interpretácia takýchto prejavov, konkrétne hodnotenie miery ich „slovenskosti“ alebo „českosti“, nie je jednoduchá – ak sa striktné nepridáme predstavy, že bazálne ide o slovenské repliky postáv, v ktorých sa za „českú prímes“ považuje len to, čo je odlišné od slovenčiny. Vynára sa tu totiž špecifický problém bivalentnosti mnohých jazykových prostriedkov, teda fakt, že veľká časť prvkov jednotlivých jazykových rovín sa v slovenčine a v češtine zhoduje, čo často robí stanovenie potenciálnych hraníc medzi jednotlivými štruktúrnymi kódmi v rámci jedného prehovoru problematickým. Na dôvažok do hry vstupujú aj obecná čeština a rozličné slovenské a české nárečové variety, čím sa možnosti bivalentnosti, resp. polyvalentnosti jednotlivých výrazových prostriedkov ešte zvyšujú. Pojem bivalentnosť (bivalency) zaviedla do lingvistického diskurzu zameraného na alternovanie jazykov v konkrétnych textoch K. Woolardová, keď upriamila pozornosť na to, že pri prepínaní kódov v blízkopríbuzných jazykoch (napr. katalánčina – kastíľčina) možno v istých textových úsekoch stretnúť slová alebo iné segmenty, ktoré môžu „patriť“ rovnako, deskriptívne alebo preskriptívne, k dvom kódom, takže sa v konkrétnej situácii nedá povedať, o ktorý jazyk vlastne ide (Woolard, 1999; porov. aj Nábělková – Sloboda 2005; Nábělková, 2002c, v tlači b).

či morfológických modifikáciách tým alebo oným smerom (*uklizačka, najdriv*):

(...)

– *Prišiel som trochu včasnšie, ako chodí vlak, slečna. Ten byt máte doopravdy malý. Už som ho obkukal. Dakedy sme mali doma takú komoru jak toto všetko dovedna. No, čo zrobiš. Svet zmodernizovaný. A čo zmôžeš, nič nezmôžeš. Myslíte, že ja neznám. Šak robím v Ostrave. Ta vidím, jak to všecko beží. Vy sa tak na mňa kukate, ako keby ste sa hnevali, slečna.*

(...)

– *Čo by som sa hnevala. Len sa najedzte.*

– *Hej, šak sa najem. Prečo by som sa nenajedol. Aj vypijem si. Smutno mi je. Ja som tiež sám, slečna. Mal som mať sňatek. Uklizačka z dolní huti. Odišiel som na dovolenku na dva týždne, brat muroval, a ona sa mi za ten čas skurvila s jedným Karvinčákom. No život je už takový.*

Sklonil hlavu. Zrejme sa zahanbil, keď si uvedomil, že mu po tvári tečú slzy.

– *Poviem vám, slečna, jedno; take fajne vino som ešte nepil, – povedal zrazu až neprímerane veselo. – To viete, my vodku, rum, pivo. Jak medzi chlapmi. Najdriv jedno pivo, pak vodku, potom pivo, a už to máte. Raz obrátim ja, raz Jožko zo Stropkova, a na slobodáreň ideme také, pani moja zlatá, jak keby vás zmaľoval. Prisámvačku. Ani farby nám netreba. Nie každý večer. To by som lhal. Raz do týždňa, najčastejšie v piatok. Druzí z party idú domov, a my s Jožkom neideme. Niežeby sme nemali dom. Každý človek má dom. Ale nemáme ženu. Druzí chodia domov ku ženám a my s Jožkom na slobodárni pijeme. Jak duhy. Vedúci sa doznal, že som váš krajan, ať vás od neho pozdravím, keď pôjdem tu, a že on pak za vami príde. On je rozvedený, bo mu žena mykla s dajakym Poľakom. S Jožkom zo Stropkova sme minulú nedeľu napísali toto písmo, čo vám prišlo. No to, aby ste na mňa čakali. Pak nám to Jirka Jirouš, zväzácky vedúci, na stroji napsal. Tak je to, pani či slečna. Verabože, myslel som, že ste dakus krajšia. S Jožkom zo Stropkova sme naschvál určili čas na jedenástu. Ja na stanici už od piatej, šak viete. Jožko povedal: „Franto, na ženské musíš ísť zostra. Keď určíš na jedenástu, pak ta už v nočnú hodinu domov nepošle. No, stoprocent, zochabí ta pri sebe.“ Nemyslíte si, pani, že som dajaký taký. Ja môžem mať ženských, kolik chcem. Ruku na to, že aj majstrová by so mnou šla.*

(...) *Pamätám sa, ako keby to teraz bylo, bol som s mojím dedom na jarmoku v Bardejove. Kravu kupovať. Malina sa nám zdula od včasného trebiču, tak ju zaklali a mäso rozobrali takoj tam u nás vo valale. (...)*

Tak ako keby to včera bolo. Pak založili jéerdé, a ja som odišiel na Ostravsko. To viete, pani. Niekedy je mi teskno za naši barokovou vesnici, ale život je už takový. Nemal by som piť, ja viem. Ale čo môžeš, roboty veľa, ženských málo. Vy by ste za mňa aj šla, ja to vidím. Ale nezlobte sa, slečna, ja vám poviem z mosta doprosta, ja by som vás nechcel.

(C, s. 55–57).

Špecifiká idiolektu tejto postavy sa odrážajú od pozadia spisovného slovenského prejavu hrdinky a autorskej reči.

Benjamín Škreko: Spomínala

Kým „českoslovenčina“ u Milky Zimkovej nesie črty východoslovenských nárečí v kombinácii s ostravskou češtinou, u Benjamína Škreka sa v poviedke *Spomínala* (víťaznom texte literárnej súťaže Poviedka 2002) objavuje „českoslovenčina“, ktorá má tiež slovenskú nárečovú zložku, tenoraz západoslovenského pôvodu. Rečový prejav postavy Stalina – Šándora Biháriho, špecifická osobnostne determinovaná rečová miešanina, ktorá predstavuje jeho zotrvačný idiolekt (poviedka „v spomínaní“ zahŕňa dlhý časový úsek, v ktorom sa vylupuje tragédia osudov jej hrdinov), kontrastuje popri slovenčine autorskej reči a slovenčine ženských postáv ešte s češtinou českého čatára Soudila:

Konečne čvachtanie na priedomí, Hari sa trhá z reťaze, konečne vchodové dvere, klop, klop, klop.

— *Pochválen buď pán Ježíš Kristus, tetička, až pochválen! Mama sa strhne, rozkašle, posadí, otočí hlavu, žmúri slabé oči na príchodzích.*

— *Rotmistr Bihári plus jeden! Že oné. Až hen můžu vstoupit?*

— *Ale sused! Naveky amen! Skoro som ťa nepoznala!*

— *Už to neni ten zarýpanej malej kluku s holú cikulu, práda? Hen oné, že dáš si trenky, vyrežem ta, a já fujá do chlěva, pamatujete sa? A toto je četaš Soudil! Až Soudil. Pozval sem ho k nám že na hoďy!*

— *Václav Soudil, — podá vojak mame ruku. — Pochválen buď pan Ježíš Kristus.*

— *Pochválen, — povie mama a vykašle sa. — Naveky amen.*

— *Dobre zdravíme, oné, pekne zdravíme, práda? Né že čest práce, ale jako ste ma to kluku naučili. Vašku to nigdo učít nemusí, teho vychovali*

sestričky, hen, že sestričky. Velice si vystál. Až vystál. V tem domove. Aj fotku má.

— *To si u vás cením, mládenci. Ľudia sa začínajú odvracať od viery. Jedni zo strachu, druhí pre kariéru... Štefina! — skrikne počas záchvatu. Rychlo k nim podíde. Celá horí. Pozerá sa do zeme.*

— *Serus, Štefka. To si ale oné, pšekvapená, že rotmistr, práda? — otrčí Stalin ľavú výložku. — A pšed mesícem iba mistr. Co to žikám! Oné. Že rotný.*

— *Stoličky! — zavrčí mama.*

— *Vašku sa ináč piše oné, hen že četaš Soudil, — predstaví Stalin vojaka. — Narodil sa na Moravie, ale to je pšesne jako Čech. Tak todle je Štefka von, až von. Ten Vašku, co sem ti o nem psal, práda. Dostala si to! Co koukáš, až koukáš? Nedostala si to?*

— *Dostala, — sklopí oči a natiahne ruku. — Štefánia...*

— *Václav Soudil. Velice mě těší.*

To, že nehovorí po slovensky, Bihári v úvode poviedky aj tematizuje – a hoci si všetky špecifiká svojho prejavu zrejme nie je vstave uvedomovať, zložka „veličiho jazyka“ vplietajúca sa doň lexikálne, morfológicky a zrejme aj fonicky (vedome či podvedome) uňho implicitne funguje na demonštráciu vyššieho osobného statusu v porovnaní s minulosťou, so situáciou, z ktorej vyšiel. „Zvládnutie“, osvojenie a predvádzanie iného ako východiskového „domáceho“ kódu je mu niečím, v čom sa ukazuje (v konečnom dôsledku tragikomicky) zmenená osobná – vo vlastných očiach vyššia – spoločenská váha.

(...) Mám pokračovať? Nebojte sa! Že sprostý Móre, práda? Od šestého októbra rotmistr a devátého na rok kvetna možno oné, že nadrotmistr! To su už tri, až tri hviezdičky, plné pleco! Dáš si trenky? A já fujá! Pamatujete sa? Keby vám delala čeština potíže, jenom oné, žeknete. Žďycky mi to chvíli trvá, než sa preorientuju z veličiho jazyka. Reku oné. Že či by ste zajtra nepustili Štefku na muziku, –

Viliam Klimáček: Federálna balada

Vojenskú „českoslovenčinu“, nie v zmysle jazykovo hybridných vojenských výrazov alebo idiolektu československého vojaka z povolania, ale (konkrétnou komunikáciou podmienený) rečový prejav zmiešanej čes-

ko-slovenskej skupiny radových vojačikov v snovo hravej (nielen) vlakovej historke uplatnil v poviedke *Federálna balada* Viliam Klimáček (1991)⁴. V tomto prípade nejde ako u Škrekra o stvárnenie (viac či menej dočasne) sformovanej podoby idiolektu, ktorý si postava „vynáša“ aj za hranice prostredia jeho zrodu, ale skôr o situačné jazykové hry a prispôbovanie sa komunikačným partnerom. „Zmätenie jazykov“ sprostredkúva čitateľovi špecifický pocit družnosti, lyriky a istej predstihovej nostalgie vyplývajúcej z vedomia dočasnosti tohto spoločenstva („zapomeň...“):

(...)

„NAJNEHORÁZNEJŠIA HISTORKA“:

Bola raz jedna čata, 12 ľudí, také väčšie družstvo, čatička. 7 bolo zo Slovenska a 5 bolo z Česka. Jedného dňa ich všetkých odvelili na nejaké školenie. Nasadli v Brne do osobného vlaku smerom na Ostravu, s vakmi, vešiakmi a kanadami, na sebe vychádzkový kroj a v papierovom vreci mladý niesol proviant: 12 lančmítov, chlieb a Tatranky. Nastúpili do vlaku, no do Ostravy nikdy nedošli, hoci ich chodili celý dubeň vyzerať na stanicu a až do kvetňa prečesávali okolie pozdĺž trate. Kúmali, kdeže sa podeli, no nič nevykúmali. (...)

⁴ „Federálnosť“, ktorá sa objavuje v názve Klimáčekovho textu, prirodzene časovo obopína zrod väčšiny tu spomínaných textov, ale nezdá sa, že by takto štylizované prehovory v slovenskej próze boli zanikli so zánikom spoločného štátu. Na českej strane sa tematizácia „jazykovej federálnosti“ špecificky prejavila publikovaním staršieho rukopisu *Promiňte mi* v knihe Karla Kryla *Ostrov pokladů* (2005, s. 109–110). Kryl tu (s dotknutím sa vzťahovej asymetrie) hovorí o „federalizačnej poézii“: *Co je to – a kterak vypadá federalizační poezie? Jestliže se v českém textu vyskytuje jedno či více slovenských slov, popřípadě ve slovenském textu jedno či méně českých slov, jedná se o federalizační poezii (...)*, pričom sa tento typ, resp. jazykovo aj obsahovo rozličné typy „federalizovanej poézie“ – od nezáväzných veršikov po obsahovo závažnejšie texty – v knihe aj predstavujú, napr. *Skútry // U záhonku zvonků / stojí nové skútry / Nové sú len zvonku / hrdzavé sú vnútri!* alebo *Neni su tu Tatry, / neblyská sa, / ani hromy nebijú. // Za pesetu, za tri / spijem já sa, / zaspievam si „Only You“*. (Alternácia češtiny a slovenčiny sa v poézii sa vyskytuje aj u viacerých slovenských, resp. potenciálne dvojdomých, v českom prostredí žijúcich autorov, napr. u Ľ. Feldeka, A. Stankoviča a i.)

– *Slavíci tlukou, – vzdychol Přemysl.*

– *Čo?*

– *Tam venku. Krásně.*

– *Á, škrivánok tlčie.*

– *Snad slavík?! – búri Přemysl.*

– *Poslyš, Priemysel, nech ma, ja sám. Teda:*

Jediným ohňom vo vagóne mohol byť uhlík z cigarety prievodkyne, ktorá mala tehdy službu a práve kúrila na chodbičke. Stopa! Nastal riadny fofo. Dávno bolo po žniach a polia boli holé, ľahko všetko prekutali, aj opustené stavenia. Záhadné zmizenie.

(...)

– *A jak si tam voni žili, to jak tam to kladivo?*

– *Voni spolu? Dobre, lebo museli.*

– *Furt sa vyťahovať, je krásota, je ľúbota, klal by si sa s pepíkmi pre slovo, no jak si na vojne, zmaže sa to.*

– *V tuneli sa všetci chytá za ruky.*

– *Pak sa táhá biely kapesník.*

– *Máme se radi, jen když ide o papuli.*

– *Zvracení ve dvou, lépe sa to táhne.*

– *Jen počkaj na civil, zapomeňš chytro.*

– *Ale niečo zvoztane, snáď, že?*

Cvíľu ticho.

– *Dobrá noc, hochovia.*

– *Škrivánok tlčie, – otočil sa Priemysel. (FB 67 – 68)*

Dušan Mitana: Slovenský poker

O poznanie tvrďšie cielene vyznieva využitie „českoslovenčiny“ v politickej fraške *Slovenský poker. Holé príbehy* (1993), kde v karikatúrnej podobe prináša Dušan Mitana obraz rodinno-nájomníckej skupinky Slovákov ako priemet nacionálne a „štátoprávne“ vyhrotenej, názorovo diferencovanej situácie v 90. rokoch 20. storočia na Slovensku. Na scénu vstupuje aj postava Dcéry, podľa predstáv rodiny študujúca v Prahe (postupne sa však ukáže, že sa v Prahe zaoberá čímisi iným) – v jej replikách vystupuje hyperbolicky stvárnená českoslovenčina s rozličnými prejavmi hyperkorektnosti, ktoré sa typovo môžu spájať s predstavou rečového prejavu Slováka pokúšajúceho sa bez rozvinutia patričnej kompetencie hovoriť po česky (*teď jsi řekl zatraceně spřepadenou pravdu*). „Tlak“ či „ľah“ českých prvkov v jej reči čiastočne sťahuje do polohy ta-

kéhoto prejavu aj ostatné postavy – oproti vzájomnému ovplyvňovaniu navodenému slovenskosťou a českosťou dialogických partnerov, ako ho vidno v úplne inom type textu u Klimáčka, Mítana aj toto ovplyvňovanie využíva ako prvok frašky, najmä keď miestami do češtiny/českoslovenčiny vkláza aj „antifederalisticky“ naladená postava Nájomníčky (na istom mieste Dcéra vraví: *Klidně můžete mluvit rodnou řečí*).

DCÉRA: Teraz, keď budeme konečne emancipovaní, musíme spojiť všetky zdravé sily, aby sme se důstojne zhostili toho, čo nás čeká za rohem dějin.

JANKO: Sestra, nezdá sa ti, že mesiac je pomerne nehostinnou krajinou? V chládku sto stupňov nad nulou, na slnku sto stupňov pod nulou a vzduch nikde. Ako tam dýchajú?

DCÉRA: Na details si už nepamatuji. Dáme si partičku slovenského pokru?

(...)

DCÉRA: Dost' bolo reči, ideme na věc.

DCÉRA: Ako hovoríš, ja nešvindľujem. Jedem na věc?

(...)

JANKO: Anička, sestra milá, ty si robila v Prahe prostitútku? A my sme boli presvedčení, že študuješ na Karlovej univerzite.

DCÉRA: To se přece nevylučuje, brácho. (...)

JANKO: Oco, prosím ťa, oco, vyjadruj sa, ako sa patrí, lebo budem zlý. Sestra, oco chcel vyslať pozitívny signál, neuvedomil si však, že nebyl schopnej kompenzovať tvoje oprávnené finančné požiadavky. Každé štúdium niečo stojí, rozumím.

DCÉRA: Sakra, to máš pravdu, teď jsi řekl zatraceně spřepadenou pravdu. Všechno niečo stojí. Za všechno treba spropadene platiť.

NÁJOMNÍČKA: Další federální vřed na tele nášho slovenského národa. Fuj, je mi do pláču. (SP, s. 86)

Eva Štolbová: Navrávačky s Dominikom Tatarkom

Na záver sa chcem pristaviť pri texte, ktorý sa od predchádzajúcich líši tým, že „českoslovenčina“, ktorá sa nám zo stránok kníh prihovára (a ktorá bola ako českoslovenčina identifikovaná aj v ohlasoch), nie je autorská štylizácia jazykovej charakteristiky postavy, ale záznam rozprávania, osobného prejavu Dominika Tatarku v umelecko-dokumentárnom texte

Navrávačiek. Kniha Evy Štolbovej *Navrávačky s Dominikom Tatarkom* vyšla v r. 2000 ako autentický prepis nahrávok rozhovorov z r. 1985 – v celku textu sa striedajú české otázky E. Štolbovej a Tatarkove rámcovo slovenské odpovede, pričom sa česko-slovenskosť komunikácie prejavuje aj „vzlínaním“ prvkov jedného jazyka do druhého. V niektorých častiach českosť komunikačnej partnerky, okolnosti rozhovoru (únava, vzrušenie) a nepochybne aj sila osobného vzťahu modifikujú Tatarkov prejav do skutočne pozoruhodných slovensko-českých podôb, aj napriek upozorneniam a prosbám, ktorými sa ho Štolbová miestami, aj po slovensky, usiluje rečovo usmerňovať (*Po slovensky hovor, prosím ťa!* s. 277). Nejde pochopiteľne o bežný Tatarkov idiolekt, ale o situačnú podobu komunikačného kódu, ktorý pri nahrávaní v niektorých chvíľach vznikol – vydaním autentického prepisu sa táto komunikácia stala literárnym faktom.

V ukážke bez podrobnejšej interpretácie (ktorá, aj ak by sa v mnohom pohybovala v rovine hypotéz a dohadov, stále ešte stojí zato) uvádzam jednak niekoľko – celkovým charakterom, obsahom a jazykovým stvárnením – svojrázne poetických viet vyňatých z kontextu, jednak súvislejší textový úsek v „navrávačkovskej českoslovenčine“:

Vtedy sa scházeli a tvořili jednu obec při horiacej vatre... (N, s. 207); ...jeho ľudskú pieseň, navzdory všemu násilí, spievali mu vtáci, zvieratá a veci pieseň smíšenější, ľudskejší, ľudskejší... (N, s. 160);

To bolo všetko tam, v Literárkach je to napsáno (N, s. 112); Takže to je moja predstava nového putování národů poznáváním (N, s. 112); Má dcera a můj syn chce se odlišovat ode mně, dokiaľ pociťuje mou přítomnost, která... která ho trochu mylí (N, s. 85); Aj ja som išiel do sveta a donášel jsem své lásce najkrajšie kvety (N, s. 53); Člověk se díval, samozrejme, tak jako básnik, na božiu oblohu a se potešil, když zahlédl cosi jako vránu (N, s. 58); Lebo dostavuje sa, miláčik môj, dostavuje sa náš pocit kozmického dorozumění, kozmického citění (N, s. 71); Ty tam do toho hovoríš slová, ktoré sú akosi veľavýznamné, ale já bych zvolil slova konkrétní (N, s. 145); Kráčíme, povznášíme se stále k vyšším ideálům porozumenia, porozumenia a poézie (N, s. 279).

...No a na posledné zastávce sme vystúpili a šli spolu na jednu harmonickú... ako dvaja milenci. No a išli sme spolu do dubového lesa lesní stezkou, tam sme potkali jednu krásnu tú... Hneď spomeniem... Kora, ne abys tu brouzdala, ty musíš jít pěkně so mnou! Kora ma vyslechla a išla dál. Prešiel som dál, kilometr, zašla za nějaké kroví a já sem věděl: ty si, ty si jedna rafinovaná ženská. Zvrtla sa, vrátila je do té tůne, vybrouzdala se, byla celá zabrouzdaná a na nosánku nesla zelený kus žabořinců. Dohonila

mne a dávala se na mně nevinně. Ja som ju vyhrešil: Kora, kto ťa bude kúpať! Ja ťa teda kúpať nebudem, neposlušná si atakďalej. Přijala to, veľmi prijala moje pokarhanie. No a prišli sme na jednu, na jednu zvláštnu lúku, rannú, vieš, lebo sme vstali o pátej alebo ešte dřív. Trávička, akú som dávno nevidel, bola zarosená. Zarosená trávička je pokrytá kapičkami rosy a svítí ako brilianty (N, s. 106).

Vydanie *Navrávačiek*, ktoré predstavuje vzhľadom na vedomú absenciu jazykovej apretácie podľa českej a slovenskej jazykovej normy či kodifikácie jedinečný edičný čin⁵ (porov. slová M. Šimkovej ako jazykovej redaktorky, Šimková, 2000; 2003), ukazuje aj niektoré dodatočné špecifiká takéhoto typu publikácie týkajúce sa jazykového prepisu. Ak nazerať na daný text takpovediac z výskumných potrieb, ukazuje sa, že čitateľsky ústretový zápis, ktorý sa neodchyľuje od bežných pravopisných konvencií, nedáva v každom prípade spoľahlivú oporu predstave zvukového znenia (a tým analýze českosti/slovenskosti) niektorých javov.

Problematika zápisu zvukovej realizácie písaných česko-slovenských a slovensko-českých hybridných textov má všeobecnejší charakter – typ prepisu českých prvkov v „slovensko-českom kóde“ s využitím ponuky slovenskej sústavy grafém ako u B. Škrekra možno stretnúť aj v iných textoch a dotýka sa napr. aj bibličtiny v jej súčasnom literárnom využití.⁶

⁵ Samizdatové, exilové a časopisecké publikovanie, ktoré tomuto vydaniu predchádzalo (Fragment K, 1986, 1987; Petlice, 1987; Kolín: Index 1988; Slovenské pohľady 1989, 1990), jednak nezohľadňovalo vznikové súvislosti textu ako dialógu, jednak bol text, podávaný ako samostatná Tatarkova výpoveď, upravený do normovanej slovenčiny.

⁶ V rozličných českých textových úsekoch využitých v konkrétnych literárnych dielach vystupuje aj istý typ „nezámernej“ českoslovenčiny, ktorý skôr ako z intencií autora budovať takúto rečovú charakteristiku postáv vyplýva z nedostatocnej českej jazykovej kompetencie (slovenské pravopisné a iné interferencie). Tak sa napr. u Jána Johanídesa v *Najsmutejšej oravskej balade* (1988) v prehovoroch českých postáv žijúcich v slovenskom prostredí objavujú v zápise niektoré slovenské prvky, nemyslím si však, že by v týchto prípadoch šlo o autorský zámer – v úryvku „*občas pritom poznamenajú: USA stratili osmnásť miliónů zlata*“ (s. 31) by korektne česky malo byť *ztratily, osmnáct*; inde sa zase uplatnilo slovenské rytmické krátenie: *sklonili hlavy nad polievkou z „maggi kostek“ s pravými „domácimi nudlemi“* (s. 31) (v preklade do češtiny z r. 1989 E. Charous obidve pasáže opravil, resp. upravil: *osmnásť na osmnáct, USA stratili na Amerika ztratila, domácimi na domácimi*).

Literárne texty, v ktorých autori uplatnili na rozličný spôsob štylizované podoby „českoslovenčiny“, predstavujú pri „jazykovom“ pohľade na literárne stváranie slovensko-českých jazykových vzťahov priestor na rozličné špecifické analýzy takto konštruovaných rečových kódov, aj v porovnaní s dosiaľ nie veľmi preskúmanou reálnou jazykovou praxou tohto typu. Pravda, nemenej dôležité je podrobnejšie objasňovať ich výrazové funkcie v tkanive toho či iného literárneho diela. Na tomto mieste som sa pokúsila len rámcovo predstaviť rozmanitosť stvárania prieniku slovenčiny a češtiny v reči postáv v literárnych textoch rozličného „nalaďenia“.

Literatúra:

- BUZÁSSYOVÁ, K.: Vzťah slovenčiny a češtiny a jazyková kultúra. In: Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Materiály z konferencie konanej v Budmericiach 27.–29. októbra 1994. Red. M. Považaj. Bratislava, Veda 1995, s. 87–96.
- HOFFMANNOVÁ, J.: K charakteristice postmoderního textu. Slovo a slovesnost, 53, 1992, s. 171–184.
- HORECKÝ, J.: Cudzie výrazy v slovenskom texte. Kultúra slova, 26, 1992, s. 289–293.
- KREMELITZ, G.: Mehrsprachigkeit in der Literatur. Wie Autoren ihre Sprachen wählen. Wien 2004.
- MACUROVÁ, A. – MAREŠ, P.: Soužití a střet. Ke stylu vícejazyčného textu. In: Stylistyka. V. Ed. S. Gajda. Opole 1996, s. 164–182.
- MACUROVÁ, A.: Vícejazyčnost v korespondenci B. Němcové. Sonda druhá: Poznámky ke slovenštině. Česká literatura, 47, 1999, s. 144–161.
- MAREŠ, P.: Fikce, konvence a realita. K vícejazyčnosti v uměleckých textech. Slovo a slovesnost, 61, 2000, s. 47–53.
- MAREŠ, P.: „Also: nazdar!“ Aspekty textové vícejazyčnosti. Praha, Karolinum 2003.
- NÁBĚLKOVÁ, M.: (D)ozvuky fungovania bibličtiny na Slovensku. In: Stylistyka XI. Stylistyka a poetyka. Ed. S. Gajda. Opole 2002a, s. 459–474.
- NÁBĚLKOVÁ, M.: „K dverím ňebe se mej...“ Bibličtina na Slovensku v 20. storočí. In: Literatúry v kontaktech. (Jazyk – literatúra – kultúra)

- ra). Brněnské česko-slovenské texty k slovakistice. Ed. I. Pospíšil, M. Zelenka. Brno: Ústav slavistiky FF MU 2002b, s. 71–87.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: Medzi pasívnym a aktívnym bilingvizmom (poznámky k špecifiku slovensko-českých jazykových vzťahov). In: Bilingvizmus. Minulosť, prítomnosť, budúcnosť. Ed. J. Štefánik. Bratislava: Academic Electronic Press 2002c, s. 101–114.
- NÁBĚLKOVÁ, M.: České listy v slovenskej próze. In: Zrkadlenie/Zrcadlení. Česko-slovenská revue. Roč. 2, č. 1, 2005, s. 22–32.
- NÁBĚLKOVÁ, M. – SLOBODA, M.: „*Aj ja som išiel do sveta a donášel jsem své lásce najkrajšie kvety...*“ Podoby bilingválneho diskurzu a „českoslovenčina“. In: Individuálny a spoločenský bilingvizmus. Ed. J. Štefánik. Bratislava: Univerzita Komenského – Gramma 2005, s. 51-65.
- NÁBĚLKOVÁ, M.: Closely Related Languages in Contact: Czech, Slovak, „Czechoslovak“. *International Journal of the Sociology of Language* (v tlači a).
- NÁBĚLKOVÁ, M.: Slovenčina a „čeština“. *Slovenský turisti byly udiveny*. In: Zborník na počesť profesora Ľubomíra Ďuroviča. Red. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda (v tlači b).
- ŠIMKOVÁ, M.: Jazyk(y) a reč v Navrávačkách s Dominikom Tatarkom. In: Štolbová, E.: Navrávačky s Dominikom Tatarkom, Bratislava: Literárne informačné centrum 2000, s. 315–319.
- ŠIMKOVÁ, M.: Navrávačky Dominika Tatarku: človek, rozprávanie, text. *Varia X*. Ed. M. Nábělková – M. Šimková. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 2003, s. 223–232.
- WOOLARD, Kathryn A.: Simultaneity and Bivalency as Strategies in Bilingualism. *Journal of Linguistic Anthropology*, 8, 1999, s. 3–29.

Pramene:

- Klimáček, Viliam: Federálna balada. In: *Ďalekohľadenie*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1991.
- Kryl, Karel: *Ostrov pokladů*. Praha: KMa 2005.
- Mitana, Dušan: *Slovenský poker. Holé príbehy*. Bratislava, Hevi 1993.
- Škreko, Benjamín: *Spomínala*. In: *Povedka 2002*. Levice, Vydavateľstvo L.C.A. 2002.

Štolbová, Eva: Navrávačky s Dominikom Tatarkom. Bratislava, Literárne informačné centrum 2000.

Zimková, Milka: Clivota. In: Pásla kone na betóne. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1980.